

Tarihsel arka plan

Osmanlı İmparatorluğundan modern cumhuriyete kadar ordunun devletle olan ilişkisi modernleşme zamanından beri çok sıkı halde olmuş ve bu ilişki sadece savunma ve savaşla ilgili değil iç ve dış siyasetin tüm alanlarında kendini göstermiştir. Bu durum kimi zaman kendini askeri darbeler ve yönetimi şekillendiren muhtıralar biçiminde göstermiştir. Tüm bu askeri müdahalelerin bir ortak yönü ise öncesinde gelen mali ve siyasi krizler ve keşmekeş ortamıdır.

27 Mayıs 1960 Darbesi: Darbeye Giden Süreç, Zemin Hazırlayan Nedenler ve Takiben Gelen Askeri Yönetim ve İcraatları

Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi 27 Mayıs 1960 günü Demokrat Parti (DP) hükümetine karşı gerçekleşmiş, ardında görülen davalarda dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. DP iktidar yolunda popülist bir söylem gütmüş, bir başka deyişle ünlü “*Yeter! Söz Milletindir!*” sloganıyla sandıklardan çıkacak çoğunluğu kendi iradelerine eşitlemişlerdir. Bu popülist siyaset tarzı içerisinde DP’yi iktidara taşıyan bir de hegemonya projesi vardır. Hegemonya projeleri ulusal-popüler, ulus çapında tüm sınıfsal veya sınıfsal olmayan unsurları tek bir hâkim sınıfın önderliğinde toplayarak egemenlik kurma çalışmalarıdır. Popülizm ise siyasetin çatışma eksenini iktidar bloğu karşısında halk (veya millet) bloğu şeklinde kuran, bu bloklar altında farklı sınıfsal ve diğer toplumsal kesimleri dizen, bunu da ideolojik söylemler kadar patronaj ilişkilerine dayalı yeniden dağıtım mekanizmalarıyla gerçekleştiren bir siyaset tarzıdır. DP’nin hegemonya projesinin dört ana unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, CHP döneminde zaten uygulamaya konulmuş olan tarım ve ticaret odaklı ekonomik büyüme modelini benimsemektir. İkincisi, patronaja dayalı bir ekonomik paylaşım modeli uygulamak, üçüncüsü ise kültür modernleşmesi yerine daha yavaş ilerleyen ve muhafazakâr ve örfi unsurların da incitilmediği bir modernleşme anlayışı belirlemek ve son olarak da gerçek milli iradenin tecelli edeceği söylemini üretmek olmuştur.

Ancak bu plan ve projeler, ilk başta DP’yi iktidara taşıyacak ve iktidarda üst üste gelen seçim başarılarıyla tutacak kadar başarılı olsa da, özellikle 1950’li yılların ikinci yarısından sonra akamete uğramaya başladı. Bilhassa, ilk ciddi oy kaybının yaşandığı 1957 seçimleri sonrasında ülkedeki mali ve siyasi kriz derinleşti. Bundan daha ciddi bir sorun ise DP’nin giderek artan otoriter tutumu ve baskılarıydı. Bu baskıcı tutumlar arasında muhalefet partisi CHP üzerindeki ciddi tahakküm, mal varlığının hazineye devredilmesi, genel sekreterinin bir yurt gezisi esnasında tutuklanması ve tertipli ve silahlı bir ayaklanma tertip etmekle suçlanması hemen akla gelir. Basın, üniversite, sivil aydınlar ve ordunun yönetim kadrosunun iktidar odaklarıncı bastırılıp,

şekillendirilmeye çalışılması ve protestolara karşı ilan edilen sıkıyönetimler de otoriter yönetimin diğer baskı araçları halindeydi. Tüm bu şartlar ve devamlı ihmal edilen ordu modernleşmesi, subayların giderek kötüleşen maddi durumları ve ülkedeki sosyo-ekonomik yapıda geriye itilmeleri ordudaki hiyerarşi dışı bir örgütlenmeyi tetiklemiş, oluşan darbeci fraksiyonları birleştirmiş ve günü geldiğinde darbe gerçekleşerek başa o sıra izinde bulunan kara kuvvetleri komutanı Orgeneral Cemal Gürsel’i getirmiştir. Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında tüm egemenlik haklarını belirli bir süreyle üstünde toplayan bir askeri yönetim kurulu kurulmuştur. MBK, kendi içinde daha uzun süreli iktidarda kalmak isteyen kısmı tasfiye etmiş, böylece en kısa zamanda adil ve tarafsız seçim vaadinde bulunmuştur. Halka darbeyi ve gerekçelerini anlattığı ESASLAR isimli resmi yayındaysa MBK, DP’nin tek parti diktatörlüğü altında ifade ve basın özgürlüğünü tehdit ettiğini, hukuk devletinin ortadan kalktığını, TBMM’de çoğunluğun kesin iradesinin plansız ekonomi iradesini ve suiistimallerini ve derinleşen mali krizi anlattı.

İktidarı ele alan askeri yönetim yeni bir hegemonya projesi başlatarak çeşitli icraatlar yürüttü ki bunların en önemli ikisi Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulması ve 1961 Anayasası’nın yazılması oldu. DPT ile askeri yönetim, kapitalist ekonomik gelişmeleri daha adil planlayıp dağıtacağını ve böylece sınıf çatışmalarının önüne geçeceğini düşünüyordu. Bu, kurmaya çalıştığı sosyal-millî bir devlet yönetimi anlayışının sosyal ayağını oluştururken, askerlerin ağırlıklı söz sahibi oldukları ve anayasal bir organ olarak görev yapan Milli Güvenlik Kurumu’nu (MGK) da kurarak yeni yönetimin millî güvenlik ayağını da tesis etmişlerdi. Askeri yönetimin en önemli icraatıysa, yazdıkları 1961 Anayasası olmuştur. Bu anayasa, görece demokratik hakları korumuş, sendikal ve siyasi hakların kullanım alanını genişletmiş, yargı ve üniversite bağımsızlığını kurmuş, Anayasa Mahkemesi’ni ve yürütmeyi kontrol amaçlı, çift kanatlı meclis anlayışını getirmiştir. Fakat Türkiye’deki sağ kanat bu formüllerin işe yararlığına asla ikna olmayacak ve yeni anayasanın tanıdığı özgürlük alanlarına muhalefet edecektir. Tüm bu hal ve gidişat ise 1970’lerin başında görülecek ve tüm siyasi hayatı derinden şekillendirecek başka bir askeri müdahaleye, 12 Mart muhtırasına yol açacaktır.

12 Mart 1971 Muhtırası

27 Mayısçıların beklentilerinin tersine, yapılan ilk serbest seçimlerde CHP ilk parti olarak sandıktan çıksa da tek başına iktidar olamamıştır, 1961-1965 arasındaki yıllar dört farklı zayıf koalisyon hükümetiyle geçmiştir. 1971 muhtırasına gelmeden önce yaşanan darbe girişimleri de bu zayıf devlet otoritesinden kaynaklansa da, darbecilerin iç anlaşmazlıkları, yüksek komuta heyetinin ve başbakan İnönü’nün karşı durmasıyla bertaraf edilebilmiştir. Bu girişimlere örnek 1963’deki albay Talat Aydemir’in başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimidir. 1965 seçimlerinde, bir çok şekilde DP’nin devamı niteliğinde

politikalar güdecek olan Adalet Partisi (AP)’nin tek başına iktidar dönemi başlamıştır. AP iktidarı da tıpkı DP gibi yönetim bloğunu CHP, yüksek bürokratlar, aydınlar, üniversite ve yüksek yargıdan oluştuğunu iddia ediyor ve gerçek milli iradenin kendisinde tecelli ettiğini söylüyor, ve milliyetçi-dindar muhafazakar kesimleri de bu iradeye dâhil ettiğini söylüyordu. 1960’lı yılların özellikle ikinci yarısı toplumsal kutuplaşmaların çok sert görüldüğü, üniversite gençliğinin ve işçi kesiminin katı bir biçimde siyasallaştığı bir dönemdir. 1965 yılında Türkiye Komünist Partisi 15 milletvekiliyle meclise girmiş, 1967’de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuş ve 1979 yılındaysa Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Konfederasyonu (Dev-Genç) kurularak sol siyasi hareket çok hızlı ve örgütlü bir ivme kazanmıştır. AP hükümetiyse bu sol odakların gücünü 1961 Anayasası’ndan aldıklarını, bunun yönetilemez bir anarşi ortamı doğurduğunu, ve bu gidişat engellenmezse sol bir devrimin ülke rejimini değiştireceğini savunarak devleti daha otoriter bir hale sokmaya çalıştı. Bu yönetilemezlik konusunda ordu da hemfikir. 1970’deki MGK’da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ordudaki rahatsızlığı dile getirmiş ve hatta gelecek olan bir olası darbeyi cumhurbaşkanına yazdığı bir mektupla haber de vermiştir. Sokaklar öğrenci ve işçi eylemleriyle çalkalanmakta, grevler, fabrika basmalar mali krizi derinleştirmektedir. Bazı eylemler ancak sıkıyönetim ilanlarıyla bastırılabilmiştir.

Ordu durumdan her ne kadar rahatsız olsa da gerçek bir darbe yapılamamıştır çünkü ordunun içinde şu üç farklı görüş birbiriyle uzlaşmamıştır: Orta Doğu’da yaşanmış olan Baas tarzı sert ve kapitalizm dışı bir yönetimden yana olan görüş, 27 Mayıs iyimserliğiyle kapitalizm ve özgürlüğün birleştirildiği görüş ve mutlak bir otoriterlik görüşü. Nihayet, 12 Mart 1971 tarihinde gelindiğinde genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanının imzasıyla hükümete bir muhtıra verilmiş, gidişatın yönetilemediği ve eğer bu böyle devam ederse ordunun tüm yönetimi doğrudan üzerine almakta kararlı olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunu demokrasiye aykırı gören Demirel istifa etmiş, meclis açık kalmışsa da askerlerin kontrolüne girmiştir. Ordu içinde hiyerarşi dışı davranışlar tasfiye edilmiş, 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, TİP ve Milli Nizam Partileri kapatılmış ve devrimci gençlik örgütleri ve aydınlar tutuklamalara, işkencelere ve baskılara maruz kalmışlardır. İstifa eden Demirel hükümeti yerine 1973’te yinelenen seçimlere kadar Nihat Erim ve AP kontrolündeki Ferit Melen ve Naim Talu gibi isimlerin kurdukları hükümetler iş başı yapmıştır. Tam bir askeri yönetim kurulamasa da bu dönemde ordunun siyasetteki etkinliği had safhadadır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri bu dönemde kurulmuş, 1961 Anayasası’nın sağladığı siyasal zemindeki özgürlükler kısıtlanmış, basın ve üniversitelerin özerkliği kısıtlanmış ve daha çok güvenlikçi bir yönetim anlayışı benimsenmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi: Darbeye Giden Süreç ve Takibindeki Devlet, Toplum ve Ekonomi İnşası

12 Eylül askeri darbesi emir-komuta zinciri içerisinde son derece planlı şekilde ve şartların olgunlaşması beklenerek zamanı geldiğinde gerçekleştirilmiştir. Bu darbeye de zemin hazırlayan şartlar içinde 1970’lerin ortalarından itibaren derinleşmeye başlayan idari ve mali bir kriz ortamıyla birlikte artan anarşi ve halkın can ve mal güvenliğinin ciddi boyutlarda tehlikeye girmesi olmuştur. Bülent Ecevit önderliğindeki ılımlı sol parti halini alan CHP, ülkede ivme kazanıp sandıklardan birinci parti olarak çıksa da tek başına iktidar kuramamıştır. CHP burjuvazinin desteğini bir türlü sağlayamıyor, bir yandan özgürlükçü bir çizgiden ödün vermemeye çalışırken öte yandan da çıkan asayiş problemleriyle baş etmeye çalışıyordu. CHP etkisiz kalınca, ülke güçsüz ve uyumsuz koalisyonlar ve azınlık hükümetleriyle yönetilmeye çalışılmıştı. Ülkede tekrar aşırı uçlara varan bir siyasi çekişme, uzlaşmazlık ve çatışma ortamı hâkimdi. 1977 yılındaki 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas ve Bingöl’de meydana gelen etnik ve ırk temelli ayrışmaları körükleyen çatışmalar ve üzücü hadiseler ordunun beklediği uygun şartları hazırlamaktaydı. Nihayet 12 Eylül 1980 sabahı emir komuta zinciri içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime Bayrak adı verilen operasyonla el koymuştu.

12 Eylül darbesi ve rejimi, hedefe sınıf temelli siyaseti oturtmuş ve gençlik hareketlerini, Kürtleri, Alevileri ve sol eğilimli tüm fraksiyonların üzerine gitmiş ve bunu yaparken sağ kesimden, anarşiden rahatsız orta kesimden ve büyük ölçüde medyadan da destek görmüştür. Milli Güvenlik Kurulu her anlamda güçlendirilmiş, üyeleri yeni yazılan 1982 Anayasası’nda tek tek sayılmış, askeri üyelerin sayısı sivil üyelere eşitlenmiştir. Üniversiteler Yüksek Öğretim Kurulu’na bağlanmış ve özerklikleri kaldırılmıştır. Anayasada vatandaşın veya bireyin sorumlulukları topluma karşı değil ulu ve yüce devlete karşı olarak tanımlanmış. 1961 anayasasının getirdiği tüm özgürlükler kısıtlanmış ve tekrar güvenlikçi bir politika benimsenmiştir. Böylece neo-liberalizm ve militarizm tümüyle birbirine eklenmiştir.

1990’lar Neo-liberal Milli Güvenlik Devleti, Siyasal Hegemonya Krizi ve Kürt Sorunu

12 Eylül darbesi sonrası yapılan ilk serbest seçimlerde ANAP’ın kurmuş olduğu hegemonya 90’lı yıllara gelindiğinde çözülmüştür. 90’lı yıllar için baştan sona sık değişen, zayıf ve uyumsuz koalisyonların on yılı olmuş denebilir. Merkez sağ ve sol partilerin yanında biri İslamcı (Refah/Fazilet), diğeri milliyetçi (MHP) iki radikal partinin de etkin olduğu bu on yılda, hiçbir parti geniş tabanlı bir ulus desteğine vakıf olamamış ve böylece etnik kimlik konulu sorunları çözmekten uzak kalmıştır. Neo-liberal kriz yönetilememiş, Kürt sorunu askeri bir hal

almış, siyasal İslamcılık yükselişe geçmiş ve milli güvenlik devleti olgusu güç kazanmıştır.

Kürt sorununun tamamen askeri bir hal alması ve yürütülen askeri mücadele, ordunun iç siyaset üzerindeki etkisinin bir başka çıkış yolunu oluşturmuştur. TSK'nın birincil tehdit algısı dıştan içe kaymıştır. Bölgede devam eden OHAL sürerken, TSK kendisini gerilla savaşında daha etkin kılabilecek bazı yapısal değişikliklere gitmiştir. Örneğin, tümene dayalı yapıdan, kolordu-tugay-tabur yapısına geçilmiş, Özel Kuvvetler Komutanlığı kurulmuş, koruculuk benimsenmiş ve özellikle PKK'ya lojistik sağlayan tüm köy ve mezralar boşaltılmış ve yerleşime kapatılmıştır. Bu süreç, milli güvenlikçi bir politikanın merkezi yönetime güçlü bir biçimde hâkim olmaya başlamasıyla 90'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir.

Siyasal İslamcılık ve 28 Şubat 1997 Askeri Müdahalesi

Ordunun iç siyasete müdahale alanlarından birisi de yükselişe geçen siyasal İslam oldu. 1996 seçimlerinde Refah Partisi tek başına iktidar olamasa da sandıktan birinci parti olarak çıktı ve DYP ile koalisyon kurdu. RP'nin Türk siyasetinin sağ ve sol uçlu aşırı parçalı yapısında kullandığı İslami hegemonya dilinde AB ve ABD karşıtlığı, kapitalizm ve Kemalizm'in kültürel ve ahlaki eleştirisi bulunuyordu. Bu vizyon ve kamusal alanda İslami faaliyetler, sembol kullanımları ve Batı devletleri yerine İslami devletlerle sıkı ilişkileri tercih etmesi, şehirdeki orta kesimlerin, burjuvazinin merkezlerini (TÜSİAD; TOBB; TİSK) ve bazı sendikaların ve de ordunun tepkisini çekti. Bu toplumsal destekle birlikte 28 şubat 1997 tarihli MGK bildirisinde hükümete rahatsızlık doğuran uygulama ve eylemleri hakkında ağır eleştiriler ve bunların ortadan kaldırılması için sert dilli tavsiyelerde bulunulmuştur. Oluşan baskılar sonucu hükümet Mayıs 1997'de dağılmıştır. 1998'de ise RP kapatılmış ve 1999'da ise devamı niteliğindeki Fazilet Partisi kapatılmıştır. 1999 seçimlerinde meydana gelen üçlü DSP-ANAP-MHP koalisyonu da hegemonya boşluğunu dolduramamış ve 2001 yılında ülke tarihin en büyük mali krizini yaşamıştır.

AKP dönemi ve hegemonya projesi

AKP 2002 seçimlerinde %34 oy almış ve ikili mecliste milletvekillerinin %65'ini almıştır. Takip eden 2007 ve 2011 seçimlerinde de tek başına iktidar sağlayarak 90'lı yıllardaki hegemonya krizini çözmüş ve boşluğu doldurmuştur. AKP hegemonyası şu özellikler üzerine dayanmıştı; neo-liberal kapitalizmle yoksulluğun yönetilmesi, AB üyelik projesi, milli iradeyle çoğunluğu eşitleyen bir yönetim anlayışı, muhafazakâr kesimleri kamusal ve iktisadi alanda etkin kılma çabaları, bölgesel siyaseti ABD güdümünde sahiplenme ve yeni bölgesel roller devşirme.

AKP Döneminde Sivilleşme Reformları

Ordunun siyaset dışına itilmesi hamleleri, AKP'nin güçlü ve iradeli siyasi varlığı, Kürt sorununun seyir şekli ve uluslararası dinamikler, özellikle AB üyeliğindeki irade sayesinde olmuştur. İktidara geldiği ilk dört yıl içerisinde AKP orduyu AB sürecindeki gereklilikler üzerinden ve yasal değişikliklerle sivilleştirmiştir. Yapılan düzenlemelerde MGK sekreteri sivilleşmiş ve başbakan tarafından atanmış, toplantı sayıları iki ayda bir olmuş ve kuruldaki asker ve sivil üyelerin sayıları birbirine eşitlenmiştir. Tüm bunlar AB uyum paketleri vasıtasıyla gerçekleşmiş böylece AKP, devlet elitistlerine karşı mevzi kazanmıştır.

12 Nisan 2007 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde TSK web sitesinde yer alan e-muhtra olarak nitelenen ibarelerden sonra AKP, genel seçimleri erkene çekti, sine-i millete gitti ve oylarını artırarak tekrar tek başına iktidar oldu. Bu tarihten sonraysa ordunun üzerine açıkça giderek siyaseten dilsizleştirme projesini başlattı. Hükümeti devirme iddiasıyla başlatılan Ergenekon isimli uzun soluklu davalarda üst düzey generaller, akademisyenler, gazeteciler, tutuklandı ve yargılanmaya başlandı. 2010 YAŞ toplantılarında başbakan ismi darbe planlarına karışmış 11 generalin terfilerini veto etti. 2012 senesine gelindiğindeyse, ordu iç siyasetten neredeyse tamamen dışlanmış bir hal aldı.